

НЕДОЛІКИ ТА ПЕРЕВАГИ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

DISADVANTAGES AND ADVANTAGES OF NORMATIVE REGULATION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN THE PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE: THE COMPARATIVE LEGAL ASPECT

Гімон М.М.,

здобувач

кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету

У статті аналізуються особливості нормативного врегулювання права на справедливий суд та його складових елементів у господарському процесуальному, цивільному процесуальному законодавстві та у Кодексі адміністративного судочинства України. Вказано на недоліки законодавчого врегулювання права на справедливий суд, зазначені переваги у його врегулюванні кожним із цих процесуальних кодексів.

Ключові слова: право на справедливий суд, рівність учасників судочинства, рівність у процесуальних правах та обов'язках, доступність судочинства, розумні строки захисту прав.

В статье анализируются особенности нормативного регулирования права на справедливый суд и его составляющих в хозяйственном процессуальном, гражданском процессуальном законодательстве и в Кодексе административного судопроизводства Украины. Указаны недостатки законодательного регулирования права на справедливый суд и преимущества в его нормативном регулировании каждым из этих процессуальных кодексов.

Ключевые слова: право на справедливый суд, равенство участников судопроизводства, равенство в процессуальных правах и обязанностях, доступность судопроизводства, разумные сроки защиты прав.

The article analyzes the peculiarities of the statutory regulation of the right to a fair trial and its components in the economic procedure law, civil procedural and in the Administrative Code Procedure Court of Ukraine. The defaults of the legislative regulation of the right to a fair trial are noted and the advantages in its regulation by each of the procedural codes are noted.

Key words: right to a fair trial, equality of parties in legal proceedings, equality in procedural rights and obligations, justice facility, reasonable time periods for the protection of rights.

Постановка проблеми. Останнім часом процесуальне законодавство України зазнає постійних змін. І ці зміни є доволі суттєвими, адже стосуються чималої кількості процесуальних прав, обов'язків, інших питань, що виникають під час судового розгляду певної категорії справ. Одним із таких законів, який доволі фундаментально змінив положення усіх процесуальних кодифікованих та деяких інших законодавчих актів, є Закон України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (далі – Закон України № 2147–VIII від 03.10.2017 р.).

Стан опрацювання. Окремим аспектам права на справедливий суд час від часу присвячуються наукові публікації як учених-юристів, так і юристів практиків. Також подекуди з'являються публікації, присвячені дослідженню особливостей регламентації цього права та його прояву: у цивільному судочинстві – наукові публікації І.Д. Куриляк (2016 р.), наукові публікації та дисертаційна робота В.Д. Примака (2014 р., 2015 р.), монографія О.С. Ткачука, навчальний посібник В.В. Комарова та Н.Ю. Сакари (2007 р.), дисертаційні роботи Ю.В. Цюкала (2013 р.) Н.Ю. Сакари (2006 р.), І.Г. Бабич (2006 р.), А.М. Баєшу

(1990 р.), Ю.А. Тоботи (2011 р.), О.І. Карплюка, (2016 р.); в адміністративному судочинстві – дисертаційні роботи К.О. Клименка (2008 р.), Н.К. Шаптали (2011 р.), Ю.В. Кононенко, (2015 р.) тощо. Зважаючи, що Закон України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (далі – Закон України № 2147–VIII від 03.10.2017 р.) є останнім (за датою прийняття) актом, яким суттєво змінено зміст чималої кількості процесуальних норм. Публікації, присвячені дослідженню цих змін щодо права на справедливий суд, поки відсутні, що актуалізує доцільність дослідження цього аспекту.

Метою статті, враховуючи важливе значення права на справедливий суд, є дослідження тих змін, які відбулися в господарському процесуальному, цивільному процесуальному законодавстві та у Кодексі адміністративного судочинства України щодо врегулювання цього права та його складових елементів у цих кодифікованих законодавчих актах, виявлення недоліків та переваг нормативного врегулювання цього аспекту судочинства шляхом порівняння раніше чинних норм та змін, які відбулися.

Виклад основного матеріалу. Аналіз змісту Закону України № 2147–VIII від 03.10.2017 р. свід-

чить, що, на відміну від раніше чинної редакції ГПК України, в якій про справедливість взагалі не згадувалось, в оновленій редакції цього кодифікованого акта з'явилася «згадка» про справедливість, щоправда, лише один раз. Так, зокрема, справедливість як характеристика вирішення господарським судом спорів визнається завданням господарського судочинства у ч. 1 ст. 2 [1, с. 436]. Натомість у зміненіх статтях кодексу відображено окремі складові елементи поняття «справедливість», які визнаються як характеристики «права на справедливий розгляд», зокрема: 1) рівність; 2) доступність; 3) розумні строки захисту прав тощо.

Щодо рівності, до внесення змін ГПК України закріплював лише дві норми, в яких йшлося про рівність. Це зокрема: 1) ст. 4–2 «Рівність перед законом і судом», якою ГПК України було доповнено у 2001 р. Законом України № 2539–III від 21.06.2001 р. «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» [2, с. 188], і яка складалася лише з одного речення – «правосуддя у господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом»; 2) ч. 1 ст. 22 ГПК України, де було закріплено, що «сторони користуються рівними процесуальними правами» [3, с. 56]. Після внесення останніх змін у процесуальні кодекси, зокрема у ГПК України, рівність було визнано однією із засад господарського судочинства (п. 2 ч. 3 ст. 2 ГПК України), а її нормативне тлумачення закріплено у ст. 7 «Рівність перед законом і судом». Доволі цікавим із точки зору побудови у вказаній статті є групування суб'єктів, які «зрівнюються». Це три групи суб'єктів:

1) юридичні особи (чинниками, які не мають створювати привілеїв чи, навпаки, обмежень, є: організаційно-правова форма, форма власності, підпорядкування, місцезнаходження, місце створення та реєстрації, законодавство, відповідно до якого створена юридична особа; вказаний перелік є «відкритим», адже передбачається можливість «неврахування» й інших обставин, які відрізняють юридичних осіб);

2) фізичні особи (чинниками, які не мають створювати привілеїв чи, навпаки, обмежень, є: раса, колір шкіри, політичні, релігійні або інші переконання, стать, етнічне, соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовні ознаки; щодо мовної ознаки законодавець вкотре підкреслює важливість цього аспекту, закріплюючи у ч. 2 ст. 10 ГПК України обов'язок судів забезпечити «рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою»; вказаний перелік є «відкритим», адже передбачається можливість «неврахування» й інших ознак);

3) фізичні та юридичні особи незалежно від будь-яких ознак чи обставин. Звернемо увагу, що як про принцип відповідного судочинства у ст. 2 та ст. 7 ГПК України йдеться саме про рівність перед законом і судом. Інший аспект рівності – рівність у процесуальних правах – регулюється іншими нормами ГПК України. Так, у ч. 2 ст. 13 закріплюється положення про рівні

права учасників справи щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, у ч. 1 ст. 46 – положення про рівність у процесуальних правах сторін, у ч. 10 ст. 301 – положення про рівність проміжку часу, який надається учасникам справи для надання пояснень стосовно своєї касаційної скарги або відгуку на неї (певне обмеження щодо затягування, відхилення від змісту питання, що розглядається), натомість із метою запровадження такого обмеження про нього має бути зазначено ще на початку судового засідання.

Ст. 4 ГПК України «Право на звернення до господарського суду» може розцінюватись із позиції рівності учасників судового розгляду. У ній, зокрема, закріплюється: 1) неможливість позбавлення права на судовий розгляд (рівність нами пов'язується з використанням слова «ніхто», що є синонімічним «будь-кому», «кожному» незалежно від жодних чинників); 2) неможливість позбавлення права на участь у розгляді своєї справи (рівність пов'язується з використанням слів «жодна особа», що є синонімічним «будь-кому», «кожному», натомість, оскільки йдеться лише про «осіб», із цього переліку «випадає» держава, її органи, органи місцевого самоврядування, що, на наш погляд, є недоліком у врегулюванні цього питання у контексті «рівності» учасників судового розгляду).

Щодо доступності господарського судочинства у контексті складової частини права на справедливий суд, у раніше чинній редакції ГПК України про неї взагалі не згадувалось, в оновленій редакції ГПК України згадується лише право на доступ до судових рішень, реалізація якого пов'язується з дотриманням порядку, встановленого законодавством загалом, а не лише положень цього кодексу (ч. 1 ст. 9 ГПК України).

До внесення змін Законом № 2147–VIII від 03.10.2017 р. не йшлося у ГПК України і про розумні строки захисту прав. Нині закріплено відповідний принцип («розумність строків розгляду справи судом») у п. 10 ч. 3 ст. 2 ГПК України, який деталізується у ст. 114 цього Кодексу. Зокрема, у вказаній статті йдеться про ті процесуальні строки, які встановлюються судом, та, окрім закріплення загального правила про обов'язок суду встановлювати саме розумні строки, у ч. 2 цієї статті надається тлумачення «розумності» у сенсі строків (через такі поняття, як «достатність» часу для вчинення процесуальної дії, який оцінюється залежно від обставин конкретної справи, та його відповідність завданням господарського судочинства). Про розумні строки згадується ще у кількох нормах, зокрема, про розумність строків вирішення справи йдеться у ст. 190 та ст. 248 ГПК України, де закріплюється загальне правило про необхідність судового вирішення спору протягом розумного строку та встановлюються певні граничні межі можливого розгляду – тридцять днів із дня постановлення ухвали про проведення розгляду у звичайному позовному провадженні (ч. 1 ст. 190 ГПК України) та шістьдесят днів із дня відкриття провадження у справі у разі розгляду справи у порядку спрощеного позовного про-

вадження (ч. 1 ст. 248 ГПК України). Про розумність у контексті часу йдеться також у ч. 3 ст. 218 ГПК України щодо судових дебатів (законодавче формулювання: «розумно необхідний час для викладення учасниками справи їх позицій по справі»).

Отже, ГПК України у тій редакції, в якій він діяв до внесення змін до нього Законом України № 2147–VIII від 03.10.2017 р., практично не регулював майже жодної складової частини права на справедливий суд. Це не означає, що це право не надавалось, адже для всіх судових процесів спільним джерелом є Закон України «Про судоустрій і статус суддів», в якому право на справедливий суд було закріплено у 2015 р. із прийняттям Закону України № 192–VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» [4, с. 132], яким Закон України № 2453–VI від 07.07.2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» [5, с. 529] було викладено у новій редакції, а серед новел було й закріплення права на справедливий суд. Новий Закон України № 1402–VIII від 02.06.2016 р. «Про судоустрій і статус суддів» закріплює окрему статтю, присвячену праву на справедливий суд (ст. 7) [6, с. 545], натомість варто зазначити негативне врегулювання щодо специфіки прояву цього права в господарському судочинстві, що є значним недоліком, адже і після внесення змін хоча і спостерігається поява певної кількості норм, пов'язаних із врегулюванням права на справедливий суд через закріплення норм, якими регулюються такі його складові елементи, як рівність учасників та рівність у правах, доступність судочинства, розумні строки захисту прав, таке врегулювання є явно недостатнім.

У Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), яким регулюються питання здійснення цивільного судочинства, про «справедливість» йшлося і у первісній його редакції. Це пояснюється тим, що цей акт був прийнятий набагато пізніше за ГПК України (2004 р.), після того, як ГПК України у 2001 р. був доповнений положеннями про справедливий розгляд відповідних справ. Про справедливість у ЦПК України до внесення останніх змін Законом України № 2147–VIII від 03.10.2017 р. йшлося у контексті: 1) *завдань цивільного судочинства*. Варто зазначити, що підхід у нормативному врегулюванні цього питання у ЦПК України до внесення до нього змін полягає у тому, що нині у відповідній статті поєднано не лише положення про завдання цивільного судочинства, як це було раніше, яким, зокрема, був і залишається «справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ» (ст. 2 ЦПК України), а додано положення про основні засади цивільного судочинства, серед яких є ті, що становлять зміст «права на справедливий судовий розгляд» – рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом (п. 2 ч. 3 ст. 2), змагальність сторін (п. 4 ч. 3 ст. 2), розумність строків розгляду справи судом (п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК України); 2) *характеристики судового рішення* (законодавче формулювання: «не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення з одних лише формальних міркувань» – ч. 2 ст. 308; ч. 2 ст. 337 ЦПК

України) [7, с. 492]. Після внесення змін Законом України № 2147–VIII від 03.10.2017 р. [1, с. 436] про справедливе рішення, як це було закріплено раніше, вже не йдеться.

Щодо рівності, у ЦПК України до внесення змін до нього Законом України № 2147–VIII від 03.10.2017 р., йшлося у контексті: 1) *рівності суб'єктів цивільного судочинства* перед законом і судом (ч. 1 ст. 5 ЦПК України). Варто зазначити, що найчастіше законодавчі норми, де йдеться про рівність, серед ознак фізичних осіб, які не можуть створювати привілеїв або бути підставою для дискримінації, називають: расу, колір шкіри, політичні, релігійні, інші переконання, стать, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовні тощо. Вказане залишилось без змін і в оновленій редакції ЦПК України (ст. 6 ЦПК України у редакції згідно із Законом № 2147–VIII від 03.10.2017 р.). Крім цього, щодо мовної ознаки положення ЦПК України в оновленій редакції «підсилено» закріпленням у ч. 2 ст. 9 положення про обов'язок суду забезпечити рівність прав учасників судового процесу за цією ознакою; у ч. 2 ст. 410 ЦПК України «зрівнюються» у процесуальних правах та обов'язках іноземні особи та фізичні і юридичні особи України (за винятком випадків, встановлених Конституцією, законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України). Щодо вказаного положення підхід законодавця в оновленому ЦПК України не змінився, і закріплений він у ч. 2 ст. 496 оновленого ЦПК України; 2) *рівності у процесуальних правах* (ч. 2 ст. 10 ЦПК України – рівні права сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо «подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості»). Таким чином регулює вказані питання й відповідна норма оновленого ЦПК України, де ч. 2 ст. 12 закріплено, що учасники справи мають «рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом», ч. 1 ст. 31 ЦПК України – рівні процесуальні права і обов'язки сторін. Варто зазначити, що врегулювання цього питання в оновленій редакції ЦПК України дещо відрізняється, адже у ч. 1 ст. 49 оновленого ЦПК України йдеться про можливість реалізації процесуальних прав сторонами, про обов'язки у цій частині норми не згадується. Ч. 4 ст. 333 ЦПК України закріплює право суду обмежити тривалість пояснень осіб, які беруть участь у справі, встановивши рівний проміжок часу, яке могло бути реалізоване лише у разі, якщо про це було оголошено на початку судового засідання. Вказане положення щодо свого нормативного закріплення залишилось без змін (ч. 5 ст. 402 оновленої редакції ЦПК України також закріплює право суду касаційної інстанції встановити рівний проміжок часу, обмеживши тривалість пояснень і необхідність оголошення про це у разі реалізації цього права судом касаційної інстанції на початку судового засідання). Суттєвою зміною в оновленому ЦПК України варто визнати закріплення рівності всіх учасників судового про-

цесу перед законом та судом як однієї з основних засад (принципів) цивільного судочинства (у п. 2 ч. 3 ст. 2 ЦПК України у редакції, згідно із Законом № 2147–VIII від 03.10.2017 р.).

Що стосується доступності цивільного судочинства, у такому формулюванні до внесення змін у ЦПК України у ньому не йшлося, про «доступ» згадувалось кілька разів, але це не було пов'язано саме із доступністю правосуддя. В оновленій редакції ЦПК України доволі умовно, але все ж таки дещо пов'язаною з «доступністю цивільного судочинства» нормою можна визнати ч. 1 ст. 8 ЦПК України, де йдеться про можливість доступу будь-якої особи, яка не є учасником справи, до судових рішень у порядку, встановленому законом.

Що стосується закріплення положень про «розумні строки захисту цивільних справ», до внесення змін до ЦПК України Законом № 2147–VIII від 03.10.2017 р. про це йшлося: 1) у ст. 157, яка встановлювала обов'язок суду розглянути справу протягом розумного строку та «верхню межу» щодо таких строків (не більше двох місяців із дня відкриття провадження у справі, а у двох категоріях справ – навіть один місяць); у ч. 2 ст. 302 (щодо призначення справи до розгляду в апеляційному суді протягом розумного строку та встановлення певного граничного строку – не пізніше семи днів після закінчення дій підготовки справи до розгляду). В оновленій редакції ЦПК України суттєво змінено підхід до врегулювання питань, що стосуються розумних строків судового захисту, починаючи з того, що «розумність строків розгляду справи судом» закріплена як одна з основних засад (принципів) цивільного судочинства у п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК України, яка деталізується у ст. 121. Зокрема, у цій статті закріплено обов'язок суду встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій та надається тлумачення, що саме законодавець у межах цього кодексу розуміє під розумним строком («час, який є достатнім, враховуючи обставини конкретної справи, для вчинення процесуальної дії та його відповідність завданню цивільного судочинства»). Крім цього, про розумні строки йдеться: 1) у ч. 1 ст. 205 оновленої редакції ЦПК України, якою встановлюється обов'язок судді врегулювати спір протягом розумного строку та «гранична межа» цього строку (не більше тридцяти днів з дня постановлення відповідної ухвали); 2) у ч. 7 ст. 242 (в частині обов'язку визначення головуючим тривалості судових дебатів, зважаючи на розумний час для викладення таких промов, і при цьому у разі істотного перебільшення визначених судом меж часу для викладення промов головуючому надане право зупинити промовця); 3) у ч. 1 ст. 275 (встановлення обов'язку суду при розгляді справи у порядку спрощеного позовного провадження дотримуватись розумних строків та встановлення певної «верхньої межі» цього часу – не більше шістдесяти днів із дня відкриття провадження у справі).

Отже, підсумовуючи врегулювання питань, пов'язаних із «правом на справедливий суд» у ЦПК

України, зазначимо про такі зміни: 1) кількість згадувань про справедливість у ЦПК України після внесення змін зменшилась; 2) рівність учасників судового процесу перед законом та судом закріплено як одну із засад цивільного судочинства; 3) спостерігається підсилення нормативного закріплення рівності фізичних осіб як учасників цивільного судочинства в контексті «мовної ознаки»; 4) спостерігається «відпадиння» у контексті «зрівняння» обов'язків як предмету, в реалізації якого можливості та зобов'язання сторін є рівними; 5) закріплено положення про можливість доступу до судових рішень будь-яких осіб; 6) суттєва зміна у підході до врегулювання такої складової частини права на справедливий суд, як «розумність строків судового захисту», зокрема: закріплення відповідного принципу цивільного судочинства з наданням його тлумачення; скорочення «верхньої межі» розумного строку розгляду цивільних справ у загальному порядку з двох місяців до одного та встановлення спрощеного позовного порядку розгляду цивільних справ із «граничною» межею розумного строку у шістдесят днів із дня відкриття провадження; закріплення права суду визначити тривалість судових дебатів, зважаючи на розумний час для викладення промов не лише у касаційній інстанції, а щодо розгляду цивільних справ загалом.

До внесення змін у Кодекс адміністративного судочинства (далі – КАС України) про справедливість у цьому законодавчому акті згадувалось лише один раз – у ч. 1 ст. 2, в якій закріплювалось, що завданням адміністративного судочинства є «захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів <...> шляхом *справедливого*, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ» [8, с. 446]. В оновленій Законом № 2147–VIII від 03.10.2017 р. редакції КАС України завдання адміністративного судочинства сформульовано схожим до завдань цивільного та господарського судочинства за побудовою способом – «завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів <...>» [1, с. 436]. Про доступність адміністративного судочинства у КАС України не згадується, натомість в оновленій редакції КАС України у ч. 1 ст. 11 йдеться про право будь-якої особи, яка не є учасником справи, на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом.

До внесення останніх змін у КАС України Законом № 2147–VIII від 03.10.2017 р., питанням *рівності* у ньому було присвячено кілька норм, зокрема, у контексті: 1) перевірки адміністративним судом у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень питань чи прийняті (вчинені) вони з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації (п. 7 ч. 3 ст. 2). Варто зазначити, що в оновленій редакції цього кодифікованого акту у п. 7 ч. 2 ст. 2 КАС України збережено схожий під-

хід [1, с. 436]; 2) закріплення такого принципу здійснення правосуддя в адміністративних судах, як рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом (п. 3 ч. 1 ст. 7 КАС України) та тлумачення цього принципу у ст. 10 «Рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом». Щодо цього принципу вказана стаття містила дві частини, перша з яких безпосередньо декларувала тезу про рівність, а друга встановлювала заборону привілеїв або обмежень прав учасників адміністративного процесу за низкою ознак, які є традиційними у своєму нормативному закріпленні, чималою кількістю законодавчих норм різної юридичної сили та галузевої належності: раса, колір шкіри, політичні, релігійні та будь-які інші переконання особи, стать, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання, мовні ознаки тощо. Традиційно перелік таких ознак був «відкритим», що надавало можливість включати до нього будь-які інші, які можуть бути підставою для дискримінації, чи, навпаки, надання привілеїв. Щодо вказаного в оновленій редакції КАС України збережено наведений підхід, зокрема: у ч. 1 ст. 8 КАС України «Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом» закріплюється, що «всі учасники судового процесу є рівними перед законом і судом» (вживання слова «усі» свідчить про «зрівняння» будь-яких учасників судового розгляду); у ч. 2 йдеться про неможливість встановлення привілеїв чи обмежень за наведеними вище ознаками, які притаманні лише фізичним особам та, як і раніше, наводиться «відкритий» перелік цих ознак. Щодо «мовної ознаки» варто наголосити, як і в нормативному врегулюванні у зазначених вище нормах ГПК та ЦПК України, на підсиленні аспекту «рівності» у ст. 15 оновленої редакції КАС України «Мова судочинства та діловодства в адміністративних судах», де у ч. 2 закріплено: «Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою» [1, с. 436].

Певним чином про окремі аспекти рівності до внесення останніх змін Законом України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII йшлося і у ст. 6 КАС України, яка присвячувалась врегулюванню права на судовий захист загалом (в оновленій редакції КАС України відповідником цієї статті є ст. 5). Зокрема, у ч. 1 формулювання «кожна особа має право <...> звернутися до адміністративного суду» давало змогу вести мову про рівність фізичних та юридичних осіб (такий підхід збережено у ч. 1 ст. 5 оновленого КАС України). У ч. 2 до цих осіб додавались органи та особи, яким було надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, щоправда, можливість їх звернення до адміністративного суду пов'язувалась із випадками надання такого права конкретними нормами законодавчих актів. У ч. 3 наведений вище перелік осіб доповнювався суб'єктами владних повноважень, право на звернення до адміністративного суду яких пов'язувалось лише з випадками, передбаченими Конституцією та законами України. Щодо цього аспекту підхід законодавця не змінився (ч. 3 ст. 5 оновленої редакції КАС

України), щоправда, відповідні норми сформульовано більш імперативно (законодавче формулювання у ч. 4 ст. 5 оновленої редакції КАС України: «Суб'єкти владних повноважень мають право звернутися до адміністративного суду *виключно* у випадках, визначених Конституцією та законами України» [1, с. 436]). Певним чином про склад потенційних суб'єктів звернення до адміністративного суду йшлося й у ч. 6 цієї статті, де окремо наголошувалось, що таким самим правом на судовий захист, як і громадяни України та вітчизняні юридичні особи (у сенсі – рівним щодо обсягу та порядку), можуть користуватись й іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи (в оновленій редакції ч. 7 ст. 5 КАС України вказаний підхід повністю збережено). В аспекті рівності варто згадати й про: 1) «рівність у процесуальних правах», яку, зокрема, проголошує ч. 1 ст. 44 оновленої редакції КАС України – «учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки» [1, с. 436]; 2) ч. 6 ст. 344 оновленої редакції КАС України, в якій закріплено: «Головуючий може обмежити тривалість пояснень, встановивши для всіх учасників справи рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання» [1, с. 436].

Щодо *розумних строків* як складової частини права на справедливий суд в адміністративному судочинстві до внесення останніх змін Законом України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII, йшлося: у ч. 3 ст. 2 КАС України (щодо обов'язку адміністративного суду перевіряти, чи прийняті (вчинені) рішення, дії суб'єктів владних повноважень, які оскаржуються, своєчасно, тобто *протягом розумного строку* (п. 10)). Вказане закріплено і в оновленій редакції КАС України; у п. 11 ч. 1 ст. 3 КАС України (щодо закріплення змісту цього поняття, його нормативного тлумачення, зокрема, вказувалось, що цей термін вживається у значенні «найкоротшого строку розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах» [8, с. 446]. Абсолютно тотожне визначення закріплює й оновлена редакція відповідної норми у КАС України – п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС України). В оновленій редакції КАС України «розумність строків розгляду справи судом» закріплено як одну з основних засад (принципів) адміністративного судочинства (п. 8 ч. 3 ст. 2 оновленої редакції КАС України), а ст. 119 присвячена більш детальному врегулюванню цього питання. Зокрема, у ч. 1 цієї статті йдеться про обов'язок суду встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій, а у ч. 2 роз'яснюється, що мається на увазі під розумним стоком (як і у всіх інших кодифікованих процесуальних актах, які раніше аналізували, цей строк передбачає час, «достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню адміністративного судочинства» [1, с. 436].

До внесення змін Законом України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII про розумні строки у тексті КАС України йшлося й щодо: 1) підготовчого прова-

дження (ч. 2 ст. 110 КАС України – «суд <...> вживає заходи <...> протягом *розумного строку*» [8, с. 446]; ст. 111 КАС України – «попереднє судове засідання проводиться <...> протягом *розумного строку*» [8, с. 446]); 2) судового розгляду (ч. 1 ст. 122 КАС України – «адміністративна справа має бути розглянута і вирішена протягом *розумного строку* <...>» [8, с. 446]); 3) особливостей проваджень в окремих категоріях адміністративних справ (ч. 7 ст. 171 КАС України – «адміністративна справа щодо оскарження нормативно-правових актів вирішується протягом *розумного строку* <...>» [8, с. 446]; ч. 4 ст. 171–1 – «адміністративна справа щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, а також рішень, дій чи бездіяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів вирішується <...> протягом *розумного строку* <...>» [8, с. 446]). В оновленій редакції КАС України у ст. 187 закріплено, що «процедура врегулювання спору за участю судді проводиться протягом *розумного строку*, але не більше тридцяти днів із дня постановлення ухвали про її проведення»; ч. 1 ст. 258 – обов'язок суду розглянути справи за правилами спрощеного позовного провадження протягом *розумного строку*, але не більше шістдесяті днів із дня відкриття провадження у справі. Також нині встановлено: 1) загальне правило про можливість визначення головуючим тривалості судових дебатів з урахуванням думки учасників справи, зважаючи на розумний час для викладення учасниками справи їх позиції по справі (ч. 7 ст. 255 оновленої редакції КАС України); 2) право суду визначити відповідачу-суб'єкту владних повноважень розумний строк виконання рішення суду (ч. 6 ст. 245) (у певних випадках).

Отже, навіть після внесення змін у КАС України право на справедливий адміністративний суд у такому формулюванні у ньому не відображено, кількість згадувань про справедливість ані зменшилась, ані збільшилась, відбулося лише переформулювання у викладенні завдань адміністративного судочинства: «шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ» змінили на «справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів». Щоправда, позитивним моментом, на наш погляд, є певна уніфікація щодо викладення завдань господарського, цивільного та адміністративного судочинства. З'явилися норми, які з певною мірою умовності можна вважати такими, що характеризують доступність адміністративного судочинства. Найбільш стабільною (у сенсі залишення без змін) у КАС України виявилась така складова частина права на справедливий суд, як рівність, а норми, які регулюють її аспекти, можна умовно поділити на дві групи: ті, які присвячені

врегулюванню рівності таких суб'єктів адміністративного судочинства, як фізичні особи (за низкою ознак, перелік яких є невичерпним), та ті, які «зрівнюють» певних суб'єктів у можливості реалізації процесуальних прав та обов'язків. Рівність суб'єктів у праві на звернення до адміністративного суду закріплюється в окремій нормі, в якій наголошується на особливостях реалізації цього права: фізичними особами (іноземцями, особами без громадянства, громадянами України); юридичними особами (вітчизняними та іноземними); суб'єктами владних повноважень. Найбільш детально врегульовано складовою частиною права на справедливий суд є така складова частина, як «розумний строк захисту прав». Спостерігається тенденція до конкретизації цього оціночного поняття, адже, якщо у раніше чинній редакції КАС України про розумні строки згадувалось часто, натомість верхньої межі такого строку майже не було встановлено (принаймні, щодо підготовчого провадження та попереднього судового засідання), з внесенням змін до КАС України Законом України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII встановлено верхню межу такого розумного строку.

Висновки. Підсумовуючи розгляд питання про особливості нормативного врегулювання права на справедливий суд у господарському процесуальному, цивільному процесуальному законодавстві та у КАС України, зазначимо, що змінами, внесеними Законом України № 2147-VIII від 03.10.2017 р., усі процесуальні кодекси, дослідження положень яких здійснювалось у цій публікації, було уніфіковано в частині викладення завдань відповідного різновиду судочинства, в кожному з яких було закріплено «справедливе <...> вирішення прав». Загальним для всіх проаналізованих кодексів є й окреме закріплення неможливості дискримінації за мовною ознакою, що свідчить про особливе значення для держави цього аспекту, який, по-перше, знайшов відображення у нормах кожного з наведених кодексів, а, по-друге, закріплений не в одній, а в кількох нормах. Уніфіковано у всіх проаналізованих кодексах і верхні межі розумних строків щодо врегулювання спору відповідним судом у загальному та спрощеному позовному порядкух (відповідно – 30 та 60 днів). У КАС України, порівняно з іншими проаналізованими кодифікованими актами, встановлено положення про розумний строк виконання рішення суду суб'єктами владних повноважень. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є дослідження змін у нормативному врегулюванні права на справедливий судовий захист та його складових елементів у «публічно-правовому блоці» процесуальних нормативно-правових актів, зокрема, адміністративно-деліктному та кримінально-процесуальному порівняно з нормами адміністративного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 48. – Ст. 436.
2. Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 р. № 2539-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
4. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18, № 19–20. – Ст. 132.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змінами) // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.